

Розділ II

АРХІТЕКТУРНА ТА МІСТОБУДІВНА СПАДЩИНА

УДК 72.025.4:726.5:691.11(477)

К.В. ГОНЧАРОВА

Методичні принципи реставрації дерев'яних храмів в Україні у 1950-1980-х роках

У статті розглянуто засадничі положення теоретичної бази методики реставрації дерев'яних об'єктів культової архітектури України «на місцях», узагальнено практичний досвід, виокремлено специфічні реставраційні прийоми, застосовані на практиці у основних історико-етнографічних регіонах країни.

Ключові слова: охорона культурної спадщини, реставрація, дерев'яна архітектура, культова архітектура, храбомувництво, цілісна реставрація, консервація.

Збереження та реставрація об'єктів дерев'яної храмової архітектури займають окреме місце в системі охорони пам'яток України. Характерні особливості, притаманні дерев'яним пам'яткам, визначають діапазон специфічних реставраційних і пам'яткоохоронних заходів й потребують особливо дбайливого ставлення до збереження конструктивного рішення, архітектурного образу та зв'язку з природним довкіллям.

Протягом усього часу актуалізації проблеми збереження об'єктів дерев'яної архітектури, від кінця XIX ст. й до нинішнього часу, вона вирішувалася двома способами: шляхом залишення об'єкту на місці його створення у природному довкіллі та шляхом перенесення об'єкту в нове, штучно створене середовище. Нині переважна більшість пам'яток дерев'яної культової архітектури збереглися на місцях створення, зазвичай у сільській місцевості, у традиційному сільському середовищі, де, здебільшого, є акцентами у культурному ландшафті. Суттєву загрозу для їх схоронності становить відносна нетривкість матеріалу, відсутність постійного фахового нагляду, негативний вплив природного й антропогенного чинника, в т.ч. несанкціонована некерована зміна вигляду пам'ятки,

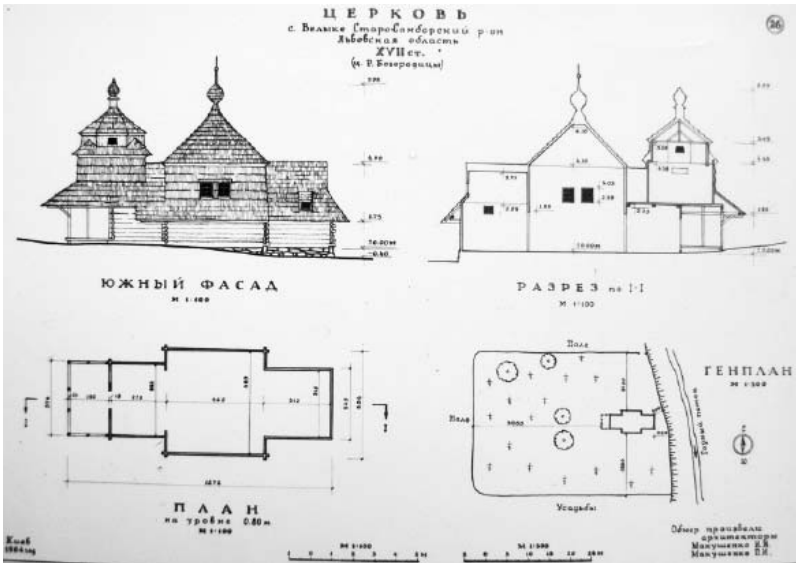

Рис. 1. Обмірні креслення церкви (XVIII ст.) у с. Велике Старо-Самбірського району Львівської обл., 1964 р. (виконавці І.І. та П.І. Макушенки). Приватний архів.

спотворення її образу металевою або пластикою обшивкою тощо. Виходячи з цього, очікується, що реставрація об'єктів дерев'яного зодчества на місцях матиме тривалий ефект, нівелюватиме негативні наслідки або запобігатиме несанкціонованим т.зв. ремонтам, відрізнятиметься винятковою надійністю і дозволить зберегти будівлю без постійного нагляду фахівців.

Більшість нині існуючих храмових споруд, що становлять історичну цінність, мають складну будівельну історію. Часті ремонти та перебудови, заміни окремих частин і конструктивних вузлів, наявність різночасових нашарувань значною мірою ускладнюють дослідження, виявлення первинного ядра та реставрацію пам'ятки [1].

Зважаючи на виняткову важливість збереження дерев'яних будівель на місцях, питання специфіки методичних принципів їх реставрації є наразі актуальним і вимагає окремого дослідження. Таким чином, об'єктом даної роботи є методичні принципи реставрації культових дерев'яних споруд у їх первісному середовищі. Беручи до уваги той факт, що проблема реставрації дерев'яних будівель в Україні (як складової СРСР) починає активно розроблятися лише наприкінці повоєнного десятиліття, то хронологічні рамки визначаються 1950–1980 роками.

З 1950-х років об'єкти народної архітектури та дерев'яного зодчества привертають увагу численних дослідників, серед яких варто назвати таких українських науковців, як С.А. Таранушенка, П.М. Жолтовського, П.Г. Юрченка, М.П. Цапенка, Г.Н. Логвина, П.І. Макушенка, В.П. Самойлович, В.Т. Заваду, І.Р. Могитича, Л.В. Прибегу, Я. Тараса, В. Слободян й інших. Суттєвий вплив на

формування вітчизняної дослідницької бази мали роботи таких російських науковців, як І.В. Маковецького, В.П. Орфінського, О.В. Ополовникова й інших.

Не дивлячись на значний об'єм дослідницьких праць, питання реставрації дерев'яних об'єктів доволі тривалий час залишалося мало опрацьованим. Упродовж післявоєнного десятиліття за відсутності методичних рекомендацій, практики реставратори спиралися виключно на власний досвід і результати дослідження кожної окремої пам'ятки [2].

Методика реставрації пам'яток дерев'яного зодчества на теренах СРСР починає розроблятися з 1959 р., коли відповідний науково-дослідний відділ реорганізованих Центральних науково-реставраційних майстерень очолив О.В. Ополовников [3]. Результатом його досліджень і практичних напрацювань стала відома робота з методики реставрації дерев'яних споруд, видана у 1974 р. У ній автор наголошує на перевазі цілісної реставрації. Пам'ятка розглядається ним як витвір архітектурного мистецтва, якому в першу чергу притаманний певний ідейно-художній потенціал і форма. Акцентуючи проблему пізніх нашарувань, автор вводить їх класифікацію на достеменні, типові (до яких відносить витвори бароко та класицизму) та пізні, чужорідні (в основному, йдеться про перебудови другої половини XIX – початку XX ст.). Звідси метою реставрації визначаються, по-перше, відтворення справжнього ідейно-художнього «достеменного оптимального образу пам'ятника», що визначається як «синтез її первісної частини та всіх традиційних і нейтральних нашарувань» [4], а також, по-друге, фізичне укріплення всієї структури об'єкту [5]. Робота О.В. Ополовникова довгий час залишилася єдиною фундаментальною методичною базою, на яку спиралися в реставраційному проектуванні. Втім, необхідно зауважити, що його розробки базувалися, головним чином, на досвіді реставрації об'єктів у північних регіонах СРСР. Загальний характер його методичної системи дозволяє використовувати її керівні положення і для реставрації дерев'яних пам'яток України – але з огляду на місцеві регіональні історико-архітектурні особливості.

На позиціях пріоритету цілісної реставрації для пам'яток дерев'яної архітектури наголошує і Є.В. Михайловський. Відомий дослідник і теоретик архітектурної реставрації вважав: оскільки ці об'єкти виконані з нетривкого матеріалу – вони мають реставруватися не як пам'ятки матеріальної культури, а відновлюватися як пам'ятки історії архітектури [6].

Окремий розділ з реставрації будівель із деревини був написаний для відомої роботи «Методика реставрации памятников архитектуры» (1977) С.С. Под'япольським і С.Н. Горшиним [7]. У своїй частині статті С.С. Под'япольський наголошує на специфіці реставрації дерев'яних пам'яток, на важливості інженерного й технологічного нагляду, хімічного захисту, дотримання конструктивної стійкості тощо. Особливості народної дерев'яної архітектури, на думку автора, відкривають широкі можливості для використання методу цілісної реставрації та більш широкого кола аналогій, ніж це припустимо у процесі реставрації мурованих об'єктів. Специфіка конструктивного рішення будівель з деревини (зрубів) суттєво збагачує арсенал реставраційних заходів, допускається «розшивка» зрубу із заміною зітлілих або спотворених бру-

сів. Дослідник не торкається питань пізніх нашарувань, «оптимальної дати» тощо. Втім, виходячи з наведених у статті прикладів, найбільш прийнятним, на думку автора, є відтворення об'єктів на найбільш ранній із можливих періодів будівельної історії пам'ятки. У частині статті, написаній С.Н. Горшиним висвітлюються питання суто технічного характеру. Проблеми ж методики реставрації доволі побіжно ним розглянуті в більш пізніх своїх роботах [8].

На теренах України тема реставрації дерев'яних архітектурних пам'яток починає опановуватися з 1960-х років. Зокрема, в цей час сектором дослідження та реставрації пам'яток архітектури Інституту теорії та історії архітектури та будівельної техніки у Києві розроблялися Тимчасові рекомендації з консервації та реставрації пам'яток дерев'яного зодчества (кер. І.О. Ігнаткін; м.н.с. А.А. Артьомов) [10]. Розробка мала узагальнити дійсні технічні вказівки та законодавчі положення у сфері захисту та відновлення дерев'яних конструкцій, урахувати наукові досягнення в галузі охорони та реставрації пам'яток. Найбільший інтерес з точки зору реставраційної методики представляє розділ Рекомендацій, присвячений відтворенню втрачених елементів споруди. Наголошується, що будь-які відновлювальні роботи мають враховувати необхідність збереження первісної архітектурної композиції об'єкту. Однак, низка важливих питань, як-то можливі прийоми реставрації, обсяг допустимих втручань тощо, залишилися без уваги.

Рис. 2. Воздвиженська церква у м. Чортків Тернопільської області. Фото напередодні реставрації 1960 та 1967 р. Приватний архів.

Питань суто реставраційного характеру подекуди торкаються не тільки реставратори, але й дослідники дерев'яної архітектури. Так, зокрема, П.І. Макушенко [11] наголошує, що підтримка нормального експлуатаційного стану об'єкту (шляхом здійснення регулярних ремонтних робіт) є головною умовою його збереження. Автор указує на доцільність залучення ряду прийомів, що забезпечуватимуть вентиляцію та запобігатимуть гниттю деревини. Безпосередньо стикаючись із проблемами збереження об'єктів народної архітектури «на натурі», П.І. Макушенко [12] наголошує на найбільш актуальних: залишення цінних пам'яток без необхідного піклування; руйнування типових житлових і господарських будівель; реалізація проектів реставрації теслями низької кваліфікації без нагляду фахівця (наприклад, церква в с. Олександрівка на Закарпатті (середина XVIII ст.), 1965–1966 роки).

Одним із найбільш значних українських дослідників, що приділяє увагу методиці реставрації пам'яток народної архітектури, в т.ч. й дерев'яних, є Л.В. Прибега [13]. Дослідник перераховує основні методи реставраційного втручання, серед яких називає консервацію, фрагментарну та цілісну реставрацію. На основі ґрунтовного дослідження специфіки архітектури та можливих підходів і методів охорони й реставрації об'єктів народного зодчества він доходить висновку, що найбільш оптимальним методом для об'єктів, залишених «на натурі», є цілісна реставрація, що «дозволяє виявити архітектурно-художні

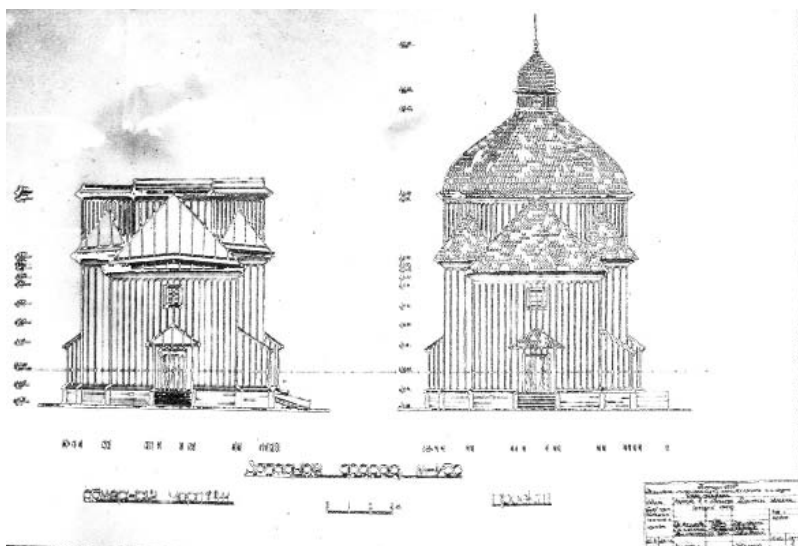

Рис. 3. Покровська церква (1810) в с. Метельне Ківерцівського р-ну Волинської обл.. Проект реставрації (автор Е.З. Соболевський). Креслення західного фасаду, б.д. Приватний архів.

достойнства пам'ятки та одночасно максимально забезпечити її збереження у достеменному вигляді як об'єкт наукових досліджень» [14]. Залежно від стану збереженості й історико-культурного значення, вводиться класифікація об'єкти на дві групи з визначенням найбільш прийнятних рішень, що мають бути покладені в основу реставрації кожної з них. До першої групи відносяться об'єкти, що не зазнали суттєвих перебудов і зберегли свій первісний вигляд, відновлення якого й має становити мету їх реставрації. До другої групи входять пам'ятки, що включають значну кількість пізніх нашарувань і добудов різних періодів. У результаті реставрації вони мають отримати оптимальний архітектурний вигляд [15]. Під час відтворення достовірного вигляду історичної будівлі значна роль відводиться відновленню конструктивної основи об'єкту, застосуванню традиційних матеріалів, будівельних прийомів, характерних для окремого історико-етнографічного регіону. Зважаючи на спільність будівельних традицій певного регіону, допускається широке використання аналогій, запозичених із однотипних будівель, спільних за часом зведення і місцем розташування.

Суттєвий внесок у розвиток української реставраційної школи мали теоретичні та практичні напрацювання архітекторів-реставраторів І.Р. Могитича, Б.Я. Кіндзельського, І. Старосольського, М.М. Говденко, Є.М. Пластицької, А.Г. Данилюка, Л.В. Прибеги, С. Юрченка й інших.

Провідною організацією, що в післявоєнний час почало займатися архітектурною реставрацією, є Українське спеціальне науково-реставраційне виробниче управління (з 1980 р. Український спеціальний науково-реставраційний проектний інститут «Укрпроектреставрація») з кількома філіями та регіональними майстер-

нями, зокрема, у Києві та Львові. Наукові розробки цих установ мають виняткове значення для дослідження історії та методики архітектурної реставрації в Україні.

Зважаючи на специфіку архітектурної спадщини західного регіону України, в реставрації дерев'яних храмів найбільшого успіху досягла Львівська майстерня (нині Український регіональний спеціальний науково-реставраційний інститут «Укрзахідпроектреставрація»). Львівська майстерня мала доволі тривкий зв'язок із відповідними інституціями найближчого порубіжжя, успадкувала досвід охорони та дослідження дерев'яних пам'яток довоєнного періоду, традиційно займалася дерев'яними храмами як одним із найбільш чисельних видів об'єктів культурної спадщини у західних областях України.

Характеризуючи особливості реставрації об'єктів дерев'яної архітектури у західноукраїнському регіоні, варто наголосити на тому, що ці землі довгий час перебували під впливом Австрії та Польщі, відтак, принаймні почасти абсорбували традиції цих країн у сфері охорони архітектурних пам'яток. Зокрема, це проглядається у дбайливому ставленні до дерев'яних архітектурних витворів (досить згадати хоча б II з'їзд консерваторів у Варшаві у 1927 р.). Тож, цілком природно, що найбільш ранні дослідницькі та реставраційні практичні роботи на дерев'яних пам'ятках у повоєнний період (зокрема, храмів Потелича та Дрогобича (1958–1959 роки)) належали саме львівським майстрам.

У результаті ґрунтовних досліджень специфіки храмобудівництва у різних історичних регіонах Західної України, на базі досвіду практичної реставрації, львівськими фахівцями була розроблена низка керівних принципів реставрації та методів відтворення дерев'яних об'єктів. У проєктах реставрації архітектори цієї школи повсякчас спиралися на ґрунтовні натурні та історико-бібліографічні дослідження, глибокі знання типології дерев'яної архітектури окремих територіальних осередків, виражене коло аналогів, схеми пропорційного аналізу тощо. Проєкти реставрації мали на меті відтворення первісних форм окремих елементів, усунення пізніх «дисгармонійних» нашарувань, досягнення цілісного образу споруди. В цьому відношенні особливо серед найбільш успішних і показових проєктів можуть бути названі проєкти реставрації Микільської церкви у закарпатському с. Колодне (XV–XIX ст., 1968–1971 роки, арх. І. Могитич, реставрація живопису в інтер'єрі Н. Сліпченко, О.Ф. Єрко), церкви у с. Поморяни (реставрація 1970 р.) й інші.

Тенденція до відтворення первинного образу храму не завжди підтримувалася київськими реставраторами. Так, під час реставрації дерев'яної церкви (1781) в с. Коропець Бучацького району Тернопільської обл. (арх. Г. Говденко, Є. Пластицька, 1960) [16], автори проєкту на підставі ретельних досліджень дійшли висновку про необхідність збереження всіх прибудов, які доповнюють художній образ споруди та мають право на існування.

У низці випадків ступінь втручання у матеріальну структуру пам'ятки визначався її технічним станом. Під об'єм будівлі підводився кам'яний цоколь, а ушкоджені вінці зрубу замінювалися аналогічними з відповідного матеріалу. Такий підхід був застосований під час реставрації Воздвиженської церкви (1561) в с. Підвальне (арх. В. Старосільський, Е. Кодісова, 1969–1970 роки) [17]. У винятко-

Рис. 4. Георгієвська церква (XVIII ст.) у м. Седневі Чернігівської обл. до та у процесі реставрації (автор проекту М.М. Говденко). Фото 1955 р. та 1973 р. Ілюстративні матеріали з фондів Науково-технічного архіву інституту «УкрНДПроектреставрація».

вих умовах застосовувався метод «пересипки», коли дерев'яна конструкція розбиралася, пошкоджені елементи замінювалися аналогічними, а потім об'єм монтувався заново, з укладкою всіх фрагментів на своє місце. Характерним й одним із найбільш вдалих прикладів такої реставрації може слугувати Вознесенська церква (початок XVIII ст.) в Чорткові (колектив архітекторів: В. Іваненко, В. Корнєєва, Г. Говденко, Є. Пламєницька, В. Захаров, 1960-ті роки) [18].

Як бачимо, спільна робота київських і львівських реставраторів на територіях Західної України демонструє доволі строкату палітру реставраційних заходів, що застосовувалися залежно від технічного стану об'єкту та його типологічної належності. В усіх роботах переважає прагнення досягти максимальної виразності та цілісності образу храму. Міра втручання в матеріальну структуру об'єкту реставрації визначалася ступенем ураження його фрагментів.

Принципово інакше вирішувалися реставраційні завдання на Волині, де на відміну від більш західних територій дерев'яні храми зазнали протягом свого існування суттєвих перебудов. Значна кількість культових споруд була реконструйована у XIX ст. – у час, коли розповсюджувалися вказівки Священного Синоду щодо храмубудівництва. Відтак, на Волині перед реставраторами постали суттєві складності в дослідженні будівельної історії, виявленні первинного ядра й обранні пріоритетів у процесі розробки проекту реставрації. Разом із

прагненням відтворення первинного вигляду об'єкту особливо гостро постає питання пізніх нашарувань.

Характерне для робіт львівських реставраторів відтворення первісного образу пам'ятки покладене в основу проекту реставрації церкви Іллі (1700) у м. Камінь-Каширський (арх. І. Могитич, Б. Кіндзельський, Г. Крук, мистецтвознавець Н. Сліпченко; 1983 р.; проект не здійснено) [19]. Демонтаж прибудов XIX ст., що в поєднанні з первісним ядром утворювали єдиний самоцінний об'єкт, значний обсяг відновлювальних робіт фактично призвели б до знищення оригінальної пам'ятки та до створення нового об'єкту в історичних формах.

Рис. 5. Покровська церква (1740 роки) у м. Фастів Київської обл. до та після реставрації. Фото 1975 та 1977 р. Ілюстративні матеріали з фондів Науково-технічного архіву інституту «УкрНДІпроектреставрація».

Більш дбайливе ставлення до пізніх нашарувань, в т.ч. до перебудов XIX ст., продемонстроване у проекті ремонтно-реставраційних робіт церкви Успіння Пресвятої Богородиці (1783) в с. Краска Ратнівського району на Волині (арх. Г. Паночко, С. Пінковський, Б. Кіндзельський, 1989 р.) [20]. Проектом пропонувався відновлення пам'ятки у її вигляді кінця XIX ст., зі збереженням пізніх прибудов.

Цікавою ілюстрацією методів практичної реставрації слугує проект реставраційно-відновлювальних робіт у церкві Св. Архангела Михаїла (1778) в с. Стара Лішня Іванічівського району на Волині (арх. І. Могитич, С. Пінковський, О. Рядович, 1988 р.). Первісний вигляд будівлі був значно змінений перебудовами другої половини XIX ст.. Реставратори запропонували відтворення у первісних формах (початку XIX ст.) не тільки самої церкви, але й відбудову всього ансамблю, що передбачало відтворення дзвіниці й огорожі [21]. Так само ретельна увага приділялася реставрації дзвіниці Успенської церкви в с. Низкиничі Волинської обл. (кінець

XVIII ст. (обстежена в 1946 та 1949 р. архітекторами Кузнєцовим, Фірсовим, Є.І. Лопушинською; реставрація: арх. Л. Дмитрович, Львів, 1969 р.) [22].

Відтак, можна констатувати, що реставраційна практика на Волині ілюструє більш помірковані та стримані підходи до принципових позицій, відображених у конкретних проектних рішеннях. Поряд із цілісною реставрацією, орієнтованою на відновлення первинного вигляду храму, зустрічаються приклади фрагментарної реставрації, що передбачає збереження пізніх нашарувань, насамперед перебудов XIX ст. Увага реставраторів до реконструкцій XIX ст. нині дозволяє наочно ознайомитися з одним із етапів у історії храмобудівництва на волинських землях.

Власну специфіку мали методичні позиції, покладені в основу проектів реставрації храмів Середньої Наддніпрянини. Керуючись принципами наукової реставрації, фахівці Київського інституту, залежно від особливості збережених на Подніпров'ї дерев'яних культових об'єктів, орієнтувалися більшою мірою не на цілісну, а на фрагментарну реставрацію. Намагання зберегти найбільш цінні нашарування XIX ст. обумовлене регіональною специфікою історичного контексту процесу формування історично-утвореного об'єму пам'ятки та проведення реставраційних робіт.

Комплекс складних інженерних і реставраційно-консерваційних робіт був проведений наприкінці 1960-х – на початку 1970-х років щодо Микільської церкви у м. Новгород-Сіверський Чернігівської обл. (колектив під кер. Е.І. Лопушинської) [23]. Споруда перебувала у аварійному стані й потребувала негайного втручання реставраторів. Повної заміни вимагав цегляний фундамент і значний масив деревини. Для успішного вирішення покладеного на реставраторів завдання весь об'єм будівлі підіймався домкратами, що дозволило не тільки зміцнити фундамент, але й провести заміну нижніх вінців зрубу. Відновлення втрачених фрагментів проводилося за зразками, виявленими в результаті натурних досліджень, а також на основі історичної іконографії.

Поодиноким прикладом цілісної реставрації з розібранням прибудов XIX ст. та відтворенням пам'ятки у її первісних формах став проект відновлення Георгіївської церкви (XVIII ст.) у Седневі Чернігівської обл. (кер. М.М. Говденко, 1960–1970-ті роки). Таке рішення було ухвалене виключно з огляду на виняткове значення храму для історії архітектури [24].

Реставраційно-консерваційні роботи із заміною уражених вузлів і елементів були проведені у Троїцькому соборі в Новомосковську Дніпропетровської обл. (кер. В.І. Корнєєва) [25]. Зважаючи, що приміщення собору використовувалися місцевим краєзнавчим музеєм, автори проекту реставрації передбачили додаткові роботи з пристосування споруди, зміни системи опалення тощо. Звертає увагу той факт, що значна увага реставраторів була приділена дзвіниці XIX ст., яку від початку планувалося прибрати через невідповідність архітектурі храму.

Одним із найбільш часто застосованих прийомів реставрації був демонтаж зрубних конструкцій споруди, заміна зіпсованих фрагментів і монтаж наново – «пересипка». Такі заходи мали місце в процесі реставрації згаданих церков у Новгород-Сіверському й Седневі.

Для робіт же Київської майстерні, які займалася реставрацією нечисленних дерев'яних пам'яток Середньої Наддніпрянщини та Слобожанщини, було характерним перенесення досвіду дослідження та реставрації об'єктів мурованої архітектури на дерев'яні будівлі.

У реставрації храмів означеного регіону залишили помітний слід і архітектори Львівської майстерні. Для їх творчого «почерку» характерне прагнення до цілісної реставрації та до відтворення первісного вигляду культових споруд, що продемонстровано, зокрема, проектами реставрації храмів на території Черкаської обл. [26]. Особливої уваги заслуговує проектне рішення щодо реконструкції церкви Св. Трійці (XVIII ст.) у с. Дробишці Золотоніського району (автори проекту І. Могитич, Г. Крук, Я. Швець, 1982 р.). В результаті проведених робіт пам'ятка 1860-х років мала, за задумом архітекторів, набути вигляду типового тризрубного храму XVIII ст. Втім, у процесі втілення проекту через неочевидні причини непорушно лишилася центральна баня церкви, в результат чого споруда отримала сучасний вигляд, поєднуючи відтворений первинний основний об'єм і завершення XIX ст. [27]. Подібні роботи проводилися раніше під керівництвом І. Могитича на Покровській церкві (1779–1781) у м. Фастів Київської обл. протягом 1974–1978 років [28]. Тоді після реставраційного втручання обидві пам'ятки

фактично були позбавлені оригінального історично складеного образу, натомість набули нехарактерних для Наддніпрянщини елементів, притаманних архітектурі галицьких церков (зокрема, аркаду-галерею за образом традиційного опасання).

Таким чином, з наведених вище матеріалів і прикладів можна зробити висновок, що становлення теоретичної бази та напрацювання досвіду реставрації пам'яток дерев'яної культової архітектури в Україні в означений період здебільшого відбувалося у контексті загальних тенденцій, характерних для всього СРСР. Разом із тим, на межі 1970–1980-х років в Українській РСР, виходячи з регіональних особливостей об'єктів реставрації, специфічних рис архітектури певних історико-етнографічних регіонів, починає формуватися власна реставраційна школа, що проявила себе більшою мірою у практичній сфері реставрації. Наявність двох ключових центрів, що опікувалися реставрацією пам'яток дерев'яного зодчества України, у Києві та Львові виявила себе в різних підходах і засобах реставраційного втручання. Характерною рисою української реставраційної практики стала відсутність уніфікованої системи реставраційних заходів, що мала б застосування до всіх без винятку дерев'яних культових об'єктів. Основою для принципових проектних рішень слугувало не тільки потужне науково-методичне підґрунтя, але й специфіка історії храмобудівництва в окремих історико-етнографічних регіонах.

Як можна побачити з конкретних проектних рішень, у процесі безпосередньої реставрації культових споруд за мету ставилося фізичне укріплення об'єкту, що зазвичай зводилося до реставраційного ремонту. Одним із ключових завдань реставраторів було збереження традиційного середовища дерев'яних церков, що знайшло вияв у проектах благоустрою та пристосування, а також збереження домінуючої ролі храму в оточуючій забудові або ландшафті. Зважаючи на це, більшість проектів реставрації ставили за мету відтворення образу пам'ятки. Це завдання вирішувалося, здебільшого, засобами цілісної реставрації, а також через повернення історичній споруді її первинного вигляду. Консервація застосовувалася як метод укріплення деревини та зміцнення конструкцій споруди. Фрагментарна ж реставрація мала місце лише у виняткових випадках, здебільшого в тих регіонах, де дерев'яні церкви не зазнавали значних перебудов у XIX ст., або у випадках, коли пізні нашарування становили вагомий історико-архітектурну цінність. Приділення значної уваги образному вирішенню споруди як архітектурному витвору виявило себе в т.ч. й у низці технічних прийомів, як-то: дотримання під час заміни окремих фрагментів єдиної фактури поверхні деревини на фасадах, для чого використовувалася старий дерев'яний матеріал; прагнення відновлення первинних конструктивних, просторово-планувальних і декоративних рішень.

Джерела та література

1. *Завада В.* Деякі питання реконструкції найдавніших пам'яток дерев'яної історії // Вісник УкрНДПроектрестарія – 2005. – № 3-4. – С. 52.
2. *Горбенко С.В.* Реставрація пам'яток архітектури на Україні // Вісник Академії архітектури УРСР. – 1951. – № 2. – С. 42–45.

3. Памятники архитектуры в Советском Союзе: очерки истории архитектур. Реставрация / Под общ. ред. А.С. Щенкова. / Рос. акад. архитектуры и строит. наук, НИИ теории архитектуры и градостроительства. – М.: Памятники ист. мысли, 2004. – С. 29.

4. *Ополовников А.В.* Реставрация памятников народного зодчества. – М.: Стройиздат, 1974. – С. 139–140.

5. Там само. – С. 6–7.

6. Методика реставрации памятников архитектуры. Под. ред. Е.В. Михайловского. – М.: Стройиздат, 1977. – С. 14.

7. Там само. – С. 113–124.

8. Защита памятников деревянного зодчества / С.Н. Горшин, Н.А. Максименко, Е.С. Горшина. – М.: Наука, 1992 – 279 с.

9. Там само. – С. 230.

10. Научно-технический отчет № 250. Деревянная архитектура. Институт теории и истории архитектуры и строительной техники. Сектор исследования и реставрации памятников архитектуры. – К., 1967. У 1962 р. сектором дослідження та реставрації пам'яток архітектури Інституту теорії та історії архітектури та будівельної техніки була розроблена програма тимчасової рекомендації. Натомість її перша редакція планувалася на 1963 р. за участі Республіканських науково-реставраційних майстерень.

11. Научно-технический отчет по темам: № 39. История архитектуры. Всеобщая история архитектуры [Украинская ССР]. № 40. Методика сохранения памятников архитектуры, п. 2. Методика консервации памятников архитектуры [УкрССР]; Общий отчет по темам / Государственный комитет по гражданскому строительству и архитектуре при Госстрое СССР; Инст.теор., истор. и перспект.пробл.сов. архит. в Киеве. – К., 1964. – С. 24–27.

12. Исследования по проблемам и памятникам архитектуры / Государственный комитет по гражданскому строительству и архитектуре при Госстрое СССР; Инст.теор., истор. и перспект.пробл.сов. архит. в Киеве. – К., 1966. – С. 209–220.

13. *Прибега Л.В.* Методика охорони та реставрації пам'яток народного зодчества України / Українська академія архітектури. – К.: Мистецтво, 1997. – 143 с.; *Він же.* Народное зодчество Украины: Охрана и реставрация. – К.: Будівельник, 1987 – 100 с.; іл.; *Він же.* Принципы реставрации и методы охраны народного архитектурного наследия Украины XVIII – нач. XX века: Автореф. дис. ... канд. архитек / Инст. живоп., скульпт. и архитект. им. И. Е. Репина. – Л.: 1988. – 23 с.

14. *Прибега Л.В.* Принципы реставрации... – С. 12.

15. Там само. – С. 12–13.

16. Науково-технічний архів Українського державного науково-дослідного та проектного інституту «УкрНДДпроектреставрація» (далі – НТАУДНДП), № 482 (Тернопільська обл.).

17. Там само.

18. Там само.

19. Проекти реставрації дерев'яних церков Волинської області (За архівними матеріалами підготували О. Бойко і В. Слободян) // Вісник Укрзахідпроектреставрація. – 1997. – Ч. 6. – С. 56–57.

20. Там само. – С. 58.

21. Там само. – С. 59–60.

22. НТАУДНДП, № 992 (Волинська обл.).

23. Там само, № 714 (Чернівецька обл.).

24. Там само, № 602 (Чернігівська обл.).

25. Там само, «Науково-технічний звіт з реставрації пам'яток архітектури за 1967 р.»

26. Проекти реставрації дерев'яних церков Черкаської області (За архівними матеріалами підготували О. Бойко і В. Слободян) // Вісник Укрзахідпроектреставрація. – 1997. – Ч. 6. – С. 65–66.

27. Там само. – С. 61–62.

28. НТАУДНДП, «Памятники архитектуры Украинской ССР, реставрированные УСНРПУ Госстроя в 1947–1984 гг. Альбом фотографий (Т. 1, К., 1984)».

Гончарова К.В. Методические принципы реставрации деревянных храмов в Украине в 1950–1980-х годах

В статье рассмотрены основополагающие положение теоретической базы методики реставрации деревянных объектов культовой архитектуры Украины «на местах», обобщен практический опыт, выделены специфические реставрационные приемы, примененные на практике в основных историко-этнографических регионах страны.

Ключевые слова: охрана культурного наследия, реставрация, деревянная архитектура, культовая архитектура, строительство храмов, целостная реставрация, консервирование.

Honcharova K.V. Methodical principles of restoration of wooden temples in Ukraine in 1950–1980

The article describes substantive theoretical provisions of restoration methodology of architectural cult wooden objects of Ukraine in the field, summarizes the practical experience, identifies specific techniques applied in the main historical and ethnographic regions of the republic.

Key words: preservation of cultural heritage, restoration, wooden architecture, cult architecture, temple building, holistic restoration, conservation.

УДК 725.94-044.332(477-25)«19/20»

О.М. СЕРДЮК

**Функціональна адаптація пам'яток
київської житлової архітектури другої
половини ХІХ – початку ХХ ст.**

Функціональна адаптація пам'яток київської житлової архітектури другої половини ХІХ – початку ХХ ст., їх включення до сучасного життя є важливою проблемою у сфері охорони культурної спадщини. Автором дослідження визначені засади доцільної функціональної адаптації цінних інтер'єрів пам'яток Києва досліджуваної доби.

Ключові слова: функціональна адаптація, пам'ятки житлової архітектури, цінні інтер'єри пам'яток, критерії оцінки пам'яток.

Пам'ятки київської житлової архітектури другої половини ХІХ – ХХ ст., що складають основу міської тканини, водночас є важливою частиною традиційного середовища; їх мистецькі й архітектурно-композиційні якості належать не певному власнику (власникам) – вони належать історії культури, простору Києва як історичного міста; є частиною «міської експозиції», його визначними місцями, і в якості унікальних свідків архітектурної та містобудівної культури минулого мають зберігатися та пропагуватися. Пам'яткам київської житлової архітектури нова функція може забезпечити сучасну повноцінну життєдіяльність.

Збереження, реставрація та функціональна адаптація пам'яток київської житлової архітектури, їх включення до сучасного життя міста є одним із ключових завдань охорони традиційного середовища Києва. В цьому контексті важливе використання цінних інтер'єрів житлових будівель не тільки в якості мате-